

Ad Tatianum de anima per capita disputatio

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΤΗΣ ΝΕΟΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ ΠΟΝΤΟΥ, ΕΠΩΝΥΜΙΑ ΤΟΥ ΘΑΥΜΑΤΟΥΡΓΟΥ, ΠΡΟΣ ΤΑΤΙΑΝΟΝ ΠΕΡΙ ΨΥΧΗΣ ΛΟΓΟΣ ΚΕΦΑΛΑΙΩΔΗΣ

Τὸν περὶ ψυχῆς σοι λόγον ἐκέλευσας ἡμῖν, ὦ θαυμάσιε Τατιανέ, μετ' ἐνεργουσῶν ἀποδείξεων διαχαράξασιν ἀποστεῖλαι· καὶ ταῦτα ἠξίους ποιεῖν, μὴ ταῖς τῶν Γραφῶν μαρτυρίαις χρησαμένους· ὅπερ ἔστι τε καὶ τοῖς εὐσεβῶς φρονεῖν ἐθέλουσιν ἀληθῆς τυγχάνει διδασκαλία παντὸς ἀνθρωπίνου λογισμοῦ ἀποδεικτικωτέρα· ἔφης γὰρ μὴ πρὸς τὴν ἑαυτοῦ πληροφορίαν τοῦτο ἐπιζητεῖν, πεπαιδευμένος ἤδη ταῖς θείαις προσανέχειν Γραφαῖς καὶ παραδόσεσι, καὶ μὴ στροφαῖς τῶν ἀνθρωπίνων λόγων δονεῖσθαι τὴν διάνοιαν· ἀλλὰ πρὸς ἀνατροπὴν τῆς τῶν ἑτεροδόξων γνώμης, οἱ πείθεσθαι ταῖς Γραφαῖς οὐκ ἀνέχονται· δεινότητι δέ τι περιτρέπειν τοὺς ἀήθεις τῶν τοιούτων λόγων πειρῶνται. Διὸ ἐτοίμως ὑπακοῦσαι τῷδε σῶ ἐπιτάγματι προήχθημεν, μηδὲν ὑποστειλάμενοι ὡς ἄπειροι τῆς τοιαύτης κατασκευῆς τῶν λόγων, ἀλλὰ τῇ σῇ περὶ ἡμᾶς εὐνοίᾳ θαρρήσαντες· καὶ γὰρ οἶδας ἂν μὲν καλῶς ἔχειν δοκιμάζεις, ταῦτα εἰς τὸ κοινὸν προτιθέναι· τὰ δὲ ἔλαττον τοῦ δέοντος δοκοῦντα εἰρησθαι, ταῦτα παρέπεσθαι καὶ ἀποκρῦπτεσθαι. ἑκάτερα χάριτι τῇ πρὸς ἡμᾶς καὶ φιλίᾳ ποιῶν. Ταῦτα οὖν εἰδὼς, μετὰ πάσης πεποιθήσεως ὠρμήθη ἐπὶ τὴν ἔκθεσιν. Ποιήσομαι δὲ τὸν λόγον τάξει τινὶ καὶ ἀκολουθίᾳ χρησάμενος, ἥνπερ καὶ οἱ περὶ ταῦτα δεινοὶ κατεχρήσαντο πρὸς τοὺς ἐπιστημῶνως ζητεῖν τι ἐθέλοντας. Πρῶτον μὲν οὖν ἀπάντων ὑποθήσομαι, τίνι κριτῇ 10.1140 ρίω πέφυκεν ἡ ψυχὴ καταλαμβάνεσθαι· ἔπειτα, δι' ὧν δείκνυται ὑπάρχουσα· εἴθ' ἐξῆς, εἰ οὐσία τυγχάνει οὐσα, ἢ συμβεβηκός· εἴτα τούτοις ἀκολουθῶς, εἰ σῶμά ἐστιν, ἢ ἀσώματος· ἔπειτα, εἰ ἀπλή, ἢ σύνθετος· εἴτ' αὖθις, εἰ θνητὴ, ἢ ἀθάνατος· τελευταῖον δὲ, εἰ λογικὴ, ἢ ἄλογος. Ταῦτα γὰρ μάλιστα ἐν τῷ περὶ ψυχῆς ζητεῖσθαι εἴωθε λόγω, ὡς κυριώτατα καὶ δυνάμενα αὐτῆς τὴν ιδιότητα χαρακτηρίζειν. Ἀποδείξει δὲ πρὸς τὴν τῶν ἐξετασθησομένων βεβαίωσιν, ταῖς κοιναῖς χρῆσόμεθα ἐννοίαις, αἷς τὸ ἀξιόπιστον τὰ ἐν χερσὶ πράγματα μαρτυρεῖν πέφυκε. Συντομίας δὲ χάριν καὶ τοῦ χρησίμου, μόνοις τοῖς πρὸς τὸ ἀναγκαῖον τοῦ ζητουμένου ἔχουσι τὴν ἀπόδειξιν, τὰ νῦν χρῆσόμεθα συλλογισμοῖς· ὅπως σαφῆ τε καὶ εὐπαράδεκτα τὰ νοήματα γενόμενα, ἐτοιμότητά τινα ἡμῖν ἐμποίησιν πρὸς τὴν τῶν ἀνθισταμένων ἀπάντησιν. Ἀρξόμεθα οὖν τοῦ λόγου ἐντεῦθεν.

Τίνι τὸ καταληπτικὸν κριτήριον τῆς ψυχῆς. Α'. Πάντα τὰ ὄντα, ἢ αἰσθήσει γνωρίζεται, ἢ νοήσει καταλαμβάνεται. Καὶ τὸ μὲν αἰσθήσει ὑποπίπτον, ἰκανὴν ἀπόδειξιν ἔχει τὴν αἴσθησιν· ἅμα γὰρ τῇ προσβολῇ, καὶ τὴν φαντασίαν ἡμῖν ἐμποιεῖ τοῦ ὑποκειμένου. Τὸ δὲ νοήσει καταλαμβανόμενον, οὐκ ἐξ ἑαυτοῦ, ἀλλ' ἐκ τῶν ἐνεργειῶν γνωρίζεται. Ἡ τοίνυν ψυχὴ ἄγνωστος οὐσα ἐξ ἑαυτῆς, ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων εἰκότως γνωσθήσεται.

Εἰ ἔστιν ἡ ψυχὴ. Β'. Τὸ σῶμα ἡμῶν κινούμενον, ἢ ἔξωθεν, ἢ ἔνδοθεν κινεῖται. Καὶ ὅτι μὲν ἔξωθεν οὐ κινεῖται, δῆλον ἐκ τοῦ μήτε ὠθούμενον, μήτε ἐλκόμενον κινεῖσθαι, ὡς τὰ ἄψυχα. Καὶ ἔνδοθεν δὲ πάλιν κινούμενον, οὐ φυσικῶς κινεῖται, ὡς τὸ πῦρ. Ἐκεῖνο γὰρ οὐ παύεται τοῦ κινεῖσθαι, εἰς ὅσον ἐστὶ πῦρ· ὡσπερ τὸ σῶμα νεκρὸν γεγενημένον, ἀκίνητὸν σῶμα ὄν. Οὐκ οὖν εἰ μήτε ἔξωθεν κινεῖται, ὡς καὶ ἄψυχα, μήτε φυσικῶς ὡς τὸ πῦρ, δῆλον ὅτι ὑπὸ ψυχῆς κινεῖται τῆς καὶ τὸ ζῆν αὐτῷ παρεχούσης. Εἰ τοίνυν τῷ σῶματι ἡμῶν ἡ ψυχὴ δείκνυται τὸ ζῆν παρέχουσα, ἔσται καὶ καθ' ἑαυτὴν ἡ ψυχὴ ἐκ τῶν ἐνεργειῶν γνωριζομένη.

Εἰ οὐσία ἐστὶν ἡ ψυχὴ. Γ'. Ὅτι μὲν οὐσία ἐστὶν ἡ ψυχὴ, δείκνυται οὕτως· Πρῶτον μὲν, ὅτι τῆς οὐσίας ὄρος, καὶ ἐπ' αὐτῆς ἂν εἰκότως λεχθείη. Ἔστι δὲ οὗτος· Οὐσία ἐστὶ τὸ ταυτὸν, καὶ ἓν ἀριθμῶ, τῶν ἐναντίων παραμέρος εἶναι δεκτικόν. Ὅτι δὲ ἡ ψυχὴ αὕτη τῆς ἰδίας φύσεως μὴ ἐξισταμένη, τὰ ἐναντία δέχεται παραμέρος, παντί που δήλον· δικαιοσύνη γὰρ καὶ ἀδικία, ἀνδρία τε καὶ δειλία, σωφροσύνη τε καὶ ἀκολασία, ἐν αὐτῇ θεωροῦνται ἐναντία ὄντα. Εἰ τοίνυν ἰδίωμα οὐσίας, τὸ τῶν ἐναντίων εἶναι παραμέρος δεκτικόν, δείκνυται δὲ ἡ ψυχὴ τούτων ἐπιδεχομένη τὸν ὄρον, 10.1141 οὐσία ἄρα ἡ ψυχὴ. Ἔπειτα καὶ τοῦ σώματος οὐσίας ὄντος, καὶ τὴν ψυχὴν οὐσίαν εἶναι ἀνάγκη· οὐδὲ γὰρ οἷόν τε, τὸ ζωοποιούμενον οὐσίαν [ἄλλ. ἐνούσιον] εἶναι· τὸ δὲ ζωοποιῶν, εἶναι ἀνούσιον. Εἰ μὴ τις, καὶ τὸ μὴ ὄν, τοῦ ὄντος αἴτιον φήσειεν εἶναι· ἢ πάλιν, τὸ ἐν ᾧ τὴν ὑπαρξιν ἔχον, καὶ οὐ ἄνευ εἶναι μὴ δυνάμενον [ἄλ. καὶ ὁ ἄνευ τοῦ εἶναι μὴ δυνάμενον], αἴτιον ἐκείνου εἶναι τοῦ ἐν ᾧ ἐστὶ, μανείσ τι εἶποι.

Εἰ ἀσώματος ἡ ψυχὴ. Δ'. Ὅτι μὲν ἐν τῷ σώματι ἡμῶν ἡ ψυχὴ ἐστίν, ἀνωτέρω ἐδείχθη· δεῖ τοίνυν εἰδέναι πῶς ἐν τῷ σώματι· καὶ εἰ μὲν παράκειται αὐτῷ ὡς ψηφίς ψηφίδι, σῶμα μὲν ἔσται ἡ ψυχὴ, ὅλον δὲ τὸ σῶμα οὐκ ἔσται ἔμψυχον· μέρει γὰρ τινι παρακίεσται [ἄλλ. παράκειται]. Εἰ δὲ ἐμμέμικται, ἢ ἐγκέκραται, πολυμερῆς ἂν γένοιτο ἡ ψυχὴ, καὶ οὐκ ἀπλή, τοῦ ἰδίου τῆς ψυχῆς λόγου ἐκβεβλημένη. Τὸ γὰρ πολυμερὲς, καὶ διαιρετὸν, καὶ διαλυτὸν· τὸ δὲ διαλυτὸν, σύνθετον· τὸ δὲ σύνθετον, τριχῆ διαστατόν. Τὸ δὲ σῶμα σώματι προστιθέμενον, ὄγκον ποιεῖ· ἡ δὲ ψυχὴ ἐν τῷ σώματι οὔσα, ὄγκον οὐ ποιεῖ, ἀλλὰ μάλλον ζωοποιεῖ. Οὐκ ἄρα ἔσται ἡ ψυχὴ σῶμα, ἀλλ' ἀσώματος. Ἔτι εἰ σῶμά [ἐστίν] ἡ ψυχὴ, ἢ ἔξωθεν ἢ ἔνδοθεν κινεῖται. Οὔτε δὲ ἔξωθεν κινεῖται· οὐ γὰρ ὠθεῖται, ἢ ἔλκεται, ὡς τὰ ἄψυχα· οὔτε δὲ ἔσωθεν κινεῖται, ὡς τὰ ἔμψυχα· ἄτοπον γὰρ ψυχῆς ψυχὴν λέγειν· οὐκ ἔσται οὖν σῶμα· ἀσώματος ἄρα. Καὶ πάλιν, εἰ σῶμά ἐστίν ἡ ψυχὴ, καὶ τὰς ποιότητας αἰσθητὰς ἔχει, καὶ τρέφεται· ἀλλ' οὐ τρέφεται. Καὶ εἰ τρέφεται, οὐ σωματικῶς τρέφεται ὡς τὸ σῶμα, ἀλλ' ἀσωμάτως· λόγῳ γὰρ τρέφεται· οὐ τοίνυν ποιότητος αἰσθητὰς ἔχει· οὔτε γὰρ ὁρᾶται δικαιοσύνη, οὔτε ἀνδρία, οὔτε τῶν τοιούτων οὐδέν· τῆς δὲ ψυχῆς αἰ ποιότητες αὗται· οὐκ ἔστιν οὖν σῶμα· ἀσώματος ἄρα. Ἔτι, πάσης τῆς σωματικῆς οὐσίας εἰς ἔμψυχον καὶ ἄψυχον διαιρουμένης, εἰπάτωσαν οἱ σῶμα [ἄλ. σωματικὴν] τὴν ψυχὴν λέγοντες, εἰ ἄψυχον αὐτὴν λεκτέον, ἢ ἔμψυχον. Ἔτι, εἰ πᾶν σῶμα καὶ κέχρωσται, καὶ πεπόσσω-ται, καὶ ἐσχημάτισται· οὐδὲν δὲ τούτων ἐν τῇ ψυχῇ θεωρεῖται, οὐκ ἄρα σῶμα ἡ ψυχὴ.

Εἰ ἀπλή ἡ ψυχὴ, ἢ σύνθετος. Ε'. Δείκνυται τοίνυν, ὅτι εἰ ἀπλή ἡ ψυχὴ, ἐξ ὧν μάλιστα ἀσώματος ἀπεδείχθη. Εἰ γὰρ σῶμα οὐκ ἔστι, σῶμα δὲ πᾶν σύνθετόν ἐστὶ· τὸ δὲ συγκείμενον ἐκ μερῶν σύγκειται, οὐκοῦν καὶ πολυμερῆς ἔσται. Ἀσώματος δὲ οὔσα, ἀπλή ἐστίν· ἐπειδὴν καὶ ἀσύνθετος, καὶ ἀμερῆς.

Εἰ ἀθάνατος ἡμῶν ἡ ψυχὴ. ς'. Ἀκόλουθον οἶμαι δεῖν τῷ ἀπλῷ, τὸ ἀθάνατον. 10.1144 Καὶ ὅπως, ἄκουσον· Οὐδὲν τῶν ὄντων, αὐτὸ ἑαυτοῦ φθαρτικόν ἐστίν, ἐπεὶ οὐκ ἂν οὔτ' ἐξ ἀρχῆς συνέστη. Τὰ γὰρ φθειρόμενα, ἐκ τῶν ἐναντίων φθείρονται· διὸ πᾶν φθειρόμενον, διαλυτὸν ἐστὶ· τὸ δὲ διαλυτὸν, σύνθετον· τὸ δὲ σύνθετον, πολυμερὲς· τὸ δὲ ἐκ μερῶν συγκείμενον, δήλον ὅτι [ἄλ. δηλονότι] ἐκ διαφόρων σύγκειται μερῶν· τὸ δὲ διάφορον, οὐ ταυτὸν· οὐκοῦν ἡ ψυχὴ ἀπλή οὔσα, καὶ μὴ ἐκ διαφόρων συγκείμενη μερῶν, ἀσύνθετος καὶ ἀδιάλυτος οὔσα, διὰ τοῦτο ἄφθαρτος καὶ ἀθάνατος ἔσται. Ἔτι, πᾶν τὸ ἐκ τινος κινούμενον, οὐκ ἐξ ἑαυτοῦ ἔχον τὸ ζωτικόν, ἀλλ' ἐκ τοῦ κινουόντος, τοσοῦτον διαμένει, ὅσον ὑπὸ τῆς ἐνεργούσης ἐν αὐτῷ διακρατεῖται δυνάμεως· ἐπειδὴν δὲ παύσῃται τὸ ἐνεργοῦν, διαλείπει καὶ αὐτὸ, τὸ ἐξ αὐτοῦ τὴν κίνησιν ἔχον. Ἡ δὲ ψυχὴ αὐτοκίνητος οὔσα, οὐδέποτε τοῦ εἶναι διαλείπει. Ἀκολουθεῖ γὰρ τῷ αὐτοκινήτῳ, τὸ αἰεὶ κινητὸν εἶναι· τὸ δὲ ἀεικίνητον,

ἄπαυστόν ἐστι· τὸ δὲ ἄπαυστον, ἀτελεύτητον· τὸ δὲ ἀτελεύτητον, ἄφθαρτον· τὸ δὲ ἄφθαρτον, ἀθάνατον. Εἰ τοίνυν ἡ ψυχὴ αὐτοκίνητος ἐστίν, ὡς ἀνωτέρω ἀπεδείχθη· ἔσται ἄφθαρτος καὶ ἀθάνατος κατὰ τὸν προλεχθέντα [ἄλ. προτεθέντα] συλλογισμόν. Ἔτι, πᾶν ὑπὸ τῆς ἰδίας κακίας μὴ φθειρόμενον, ἄφθαρτόν ἐστι· τὸ δὲ κακὸν τῷ καλῷ ἐναντίον, διὸ καὶ φθαρτικόν ἐστίν αὐτοῦ. Οὐδὲν γὰρ ἐστίν ἕτερον σώματος κακία, ἢ πάθος, καὶ νόσος, καὶ θάνατος· ὡσπερ ἀρετὴ, κάλλος, ζωὴ, ὑγεία, καὶ εὐεξία. Εἰ τοίνυν ἡ ψυχὴ ὑπὸ τῆς ἰδίας κακίας οὐ φθείρεται, κακία δὲ ψυχῆς δειλία, ἀκολασία, φθόνος, καὶ τὰ παραπλήσια, ταῦτα δὲ πάντα οὐκ ἀφαιρεῖται αὐτῆς τὸ ζῆν τε καὶ τὸ κινεῖσθαι· ἀθάνατος ἄρα ἐστίν.

Εἰ λογικὴ ἡμῶν ἡ ψυχὴ. Ζ'. Ὅτι δὲ λογικὴ ἡμῶν ἡ ψυχὴ, ἐκ πολλῶν ἂν τις δείξει· καὶ πρῶτον μὲν, ἐκ τοῦ τὰς τέχνας χρησί-μους οὔσας τῷ βίῳ αὐτὴν εὐρηκέναι. Οὐδὲ γὰρ ἀπλῶς, καὶ ὡς ἔτυχε, εἴποι τις συνεστάναι τὰς τέχνας· ἐπεὶ μήτε ἀργὰς, καὶ ἀνωφελεῖς αὐτὰς τῷ βίῳ ἀποδείξει. Εἰ τοίνυν αἱ τέχναι συντελοῦσι πρὸς τὸ χρήσιμον τῷ βίῳ· τὸ δὲ χρήσιμον ἐπαινετόν· τὸ δὲ ἐπαινετόν, λόγῳ κατασκευαστόν, ψυχῆς δὲ εὐρημα αὐταί· λογικὴ ἄρα ἡμῶν ἡ ψυχὴ. Ἐπειτα, ἐκ τοῦ τὰς αἰσθήσεις ἡμῶν μὴ ἰκανὰς εἶναι πρὸς τὴν τῶν πραγμάτων κατάληψιν, λογικὴ ἡμῶν ἡ ψυχὴ ἀποδεικνύται. Οὐδὲ γὰρ ἀρκοῦμεθα πρὸς εἴδησιν τῶν ὄντων, τῇ τῆς αἰσθήσεως προσβολῇ. Ἐπεὶ μὴδὲ στῆναι περὶ αὐτὰ θέλομεν, αὐτίκα γοῦν τὰ τῷ σχήματι ἴσα, καὶ τῇ χροιά ὅμοια καὶ διηρη-μένα ταῖς φύσεσιν [ἄλ. ὕψεσιν], ἢ αἰσθήσις ἄλογος οὔσα διακρίναι ἀσθενεῖ. Εἰ τοίνυν αἱ αἰσθήσεις ἄλογος οὔσαι, ψευδῆ ἡμῖν φαντασίαν τῶν ὄντων ἐμποιοῦσιν 10.1145 λογιστέον ἡμῖν, εἰ καταληπτέα τὰ ὄντα, ἢ μὴ, ὡς ἀλη-θῶς· καὶ εἰ μὲν καταληπτέα, ἕτερα ἐστὶν ἡ δύναμις, καὶ κρείττων παρὰ τὰς αἰσθήσεις, ἢ τούτων ἐφικνου-μένη. Εἰ δὲ μὴ καταλαμβάνεται, οὐδὲ ἔσται ἡμῖν τὰ ἕτέρως παρὰ ὃ ἐστὶ θεωρούμενα [καταλαμβάνειν]. Ὅτι δὲ καταληπτὰ ἡμῖν ἐστὶ τὰ πράγματα, δηλὸν ἐξ οὗ οἱ-κείως ἐκάστῳ πρὸς τὸ χρήσιμον χρώμεθα, καὶ πάλιν κατασκευάζομεν εἰς ἃ ἐθέλομεν. Οὐκοῦν εἰ τὰ ὄντα ἡμῖν καταληπτὰ ἐδείχθη, αἱ δὲ αἰσθήσεις ἄλογοι οὔσαι, ψευ-δῶς δοκιμάζουσι, νοῦς ἔσται ὁ τὰ πάντα λόγῳ διακρί-νων [ἄλ. ὁ πάντα λόγον διακρίνων], καὶ ἔστι ὡς ἀληθῶς τὰ ὄντα ἐπιγινώσκων· νοῦς δὲ ψυχῆς τὸ λογικὸν μέ-ρος· λογικὴ ἄρα ἡ ψυχὴ. Ἔτι, ὅτι οὐδὲν ποιοῦμεν μὴ πρότερον ἑαυτοῖς δια-γράψαντες· τοῦτο δὲ, οὐδὲν ἕτερόν ἐστίν ἢ τῆς ψυχῆς ἀξίωμα· οὐδὲ γὰρ ἕξωθεν αὐτῇ προσγίνεται ἢ τῶν ὄντων εἴδησις, ἀλλ' αὐτὴ ὡσπερ ταῖς ἑαυτῆς ἐπινοίαις τὰ ὄντα κοσμεῖ. Διὰ τοῦτο ἐν ἑαυτῇ προαναζωγρα-φοῦσα [ἄλ. προαναζωγραφεῖ] πρότερον τὸ πρᾶγμα, εἴθ' οὕτως εἰς ἔργον ἐκφέρει. Ἀξίωμα δὲ τῆς ψυχῆς, οὐδὲν ἐστίν ἕτερον, ἢ τὸ μετὰ λόγου πάντα ποιεῖν· ταυτῇ γὰρ καὶ διαφέρει, καὶ τῶν αἰσθήσεων. Ἐδείχθη ἄρα λογικὴ ἡ ψυχὴ [ἄλ. ταύτη γὰρ διαφέρειν καὶ τῶν αἰσθήσεων. Ἐδείχθη ἄρα λογικὴ ἡ ψυχὴ].